МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Г. Ф. Конахович, Д. О. Прогонов, О. Ю. Пузиренко

КОМП'ЮТЕРНА СТЕГАНОГРАФІЧНА ОБРОБКА Й АНАЛІЗ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ДАНИХ

ПІДРУЧНИК

Київ
«Центр учбової літератури»
2018

УДК 004.[056.5+624+93]
К 338

Рекомендовано до друку
Вченою радою Навчально-наукового інституту аеронавігації
Національного авіаційного університету
(протокол № 4 від 18.12.2017 р.)

та Вченою радою Національного авіаційного університету
(протокол № 5 від 24.01.2018 р.)

Рецензенти:
Мачуський Є. А. — д-р техн. наук, професор (Національний технічний університет "Київський політехнічний інститут" ім. І. Сікорського);
Юдін О. К. — д-р техн. наук, професор (Національний авіаційний університет);
Толюпа С. В. — д. т. н., професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка).

К 338 **Комп'ютерна стеганографічна обробка й аналіз мультимедійних даних**: підручник. / Г. Ф. Конахович, Д. О. Прогонов, О. Ю. Пузиренко. – Київ: «Центр учбової літератури», 2018. – 558 с.

ISBN 978-617-673-741-4

Розглянуто теоретичні й практичні основи обробки мультимедійних даних з використанням комп'ютерної стеганографії, а також методи стеганографічного аналізу графічного контенту інфокомунікаційних систем. Наочно показано особливості використання універсальної математичної системи Mathcad у цілях стеганографічної обробки даних.

Представлено приклади практичної реалізації приховання даних у статичних зображеннях, аудіосигналах і тексті.

Системно викладені проблеми надійності та стійкості довільної стеганографічної системи по відношенню до різноманітних типів атак, а також оцінки пропускної здатності каналу прихованого обміну даними.

Представлені результати інформаційно-практичного дослідження проблеми стеганографічного аналізу цифрових зображень.

ISBN 978-617-673-741-4

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АК	ансамбль класифікаторів
АКФ	автокореляційна функція
АС	автоматизована система
АСА	активний стеганографічний аналіз
БК	базовий класифікатор
БЧХ	код Боуза-Чоудгурі-Хоквінгема
ВА	варіограмний аналіз
ВКФ	взаємокореляційна функція
ВЧ	високочастотний (сигнал)
ГПВП	генератор псевдовипадкової перестановки
ГПВФ	генератор псевдовипадкової функції
ДВП	дискретне вейвлет перетворення
ДКП	дискретне косинусне перетворення
ДМО	демаскуюча ознака
ДПФ	дискретне перетворення Фур'є
ЗСД	загальний стеганографічний детектор
ЗСЛ	зорова система людини
ІКМ	імпульсно-кодова модуляція
КВЗ	канал відкритого зв'язку
КЛР	класифікатор на основі лінійної регресії
КПЗ	канал прихованого зв'язку
КППД	канал передавання прихованих даних
КС	комп'ютерна стеганографія
ЛДФ	лінійний дискримінант Фішера
ЛРЗЗЗ	лінійний регістр зсуву зі зворотним зв'язком
МФА	мультифрактальний аналіз
МФС	мультифрактальний спектр
МФФА	мультифрактальний флуктуаційний аналіз
МЯ	метрика якості
НЗБ	найменший значущий біт
НЧ	низькочастотний (сигнал)
ОПЦЗК	область перетворення цифрового зображення-контейнера
ПА	перетворення Арнольда

ПВП	псевдовипадкова послідовність
ПВЧ	псевдовипадкове число
ПЗ	пропускна здатність
ПКЛ	перетворення Карунена-Лоева
ППЗ	прихована пропускна здатність
ПСА	пасивний стеганографічний аналіз
РГБ	розмірність Гаусдорфа-Безіковича
РС	розширення спектра сигналу
РСПП	розширення спектра сигналу прямою послідовністю
СА	стеганографічний алгоритм
СД	стеганографічні дані
СМ	стеганографічний метод
СМК	статистична модель контейнера
ССЛ	слухова система людини
СУЕГ	спектр узагальнених експонент Герста
СУФР	спектр узагальнених фрактальних розмірностей
СЧ	середньочастотний (сигнал)
УЕГ	узагальнені експоненти Герста
УСД	універсальний стеганографічний детектор
ФҐ	фільтр Ґауса
ЦВЗ	цифровий водяний знак
ЦЗ	цифрове зображення
ЦЗК	цифрове зображення-контейнер
ЦОС	цифрова обробка сигналів
ЦС	цифрова стеганографія
ШПФ	швидке перетворення Фур’є

ASCİİ	американський стандартний код для обміну інформацією (*American Standard Code for İnformation İnterchange*)
BD	формат оптичних дисків, що використовуються для зберігання відео високої чіткості і даних (*Blu-ray Disc*)
BMP	формат бітового відображення графічного об'єкта (*BitMaP*), в якому растрове зображення зберігається у вигляді двовимірного масиву пікселів
CR	службовий *ASCİİ*-код, що позначає операцію повернення курсору (каретки) — переведення його до лівого краю аркуша при виведенні тексту на символьний пристрій (*Carriage Return*)
CRC	контроль циклічним надмірним кодом (*Cyclic Redundancy Check*)
DCT	дискретне косинусне перетворення (*Discrete Cosine Transform*) — математичне перетворення, використовуване в алгоритмах компресії зображень (наприклад, у *JPEG*)
FDCT	пряме дискретне косинусне перетворення (*Forward Discrete Cosine Transform*)
GİF	формат обміну графічними даними (*Graphics İnterchange Format*), широко використовуваний для зберігання простих растрових зображень, що містять великі поля одного кольору
İDCT	зворотне дискретне косинусне перетворення (*İnverse Discrete Cosine Transform*)
İTU	Міжнародний союз електрозв'язку (*İnternational Telecommunication Union*)
JPEG	розроблений групою експертів з машинної обробки фотографічних зображень (*Joint Photographic Experts Group*) стандарт стиснення зі втратами повноколірних нерухомих зображень на основі алгоритму дискретного косинусного перетворення
LF	службовий *ASCİİ*-код, який викликає переведення курсору на екрані до тієї ж самої колонки на один рядок нижче (*Line Feed*)
LFSR	лінійний регістр зсуву зі зворотним зв'язком (*Linear Feedback Shift Register*)
LSB	молодший значущий біт (розряд) двійкового числа (*Least Significant Bit*)

MPEG	група стандартів на стиснення рухомих зображень і звуку (*Motion Picture Experts Group*)
MSB	старший значущий біт (розряд) двійкового числа (*Most Significant Bit*)
PCM	імпульсно-кодова модуляція (*Pulse Code Modulation*)
RGB	основна палітра: «червоний, зелений, синій» (*Red-Green-Blue*), що використовується у комп'ютерній графіці та програмуванні
SS	розширення спектра сигналів (*Spread Spectrum*)
VPN	віртуальна приватна мережа (*Virtual Private Network*), підмережа корпоративної мережі, яка забезпечує безпечне входження в неї віддалених користувачів
XOR	виключна диз'юнкція (нееквівалентність, додавання за модулем 2) (*eXclusive OR*) — бінарна логічна операція, результат якої є істинним лише тоді, коли значення операндів не збігаються

ВСТУП

Інформація є однією з найцінніших речей у сучасному житті. З появою глобальних комп'ютерних мереж отримання доступу до неї надзвичайно спростилося. Утім, за відсутності заходів щодо захисту даних, легкість і швидкість такого доступу значно підвищили й рівні таких загроз, як неавторизований доступ, фальсифікація, «піратство» тощо.

Задачі надійного захисту авторських прав, прав інтелектуальної власності або конфіденційних даних (які здебільшого мають цифровий формат) є одними з найстаріших і повністю не вирішених на сьогодні. У зв'язку з інтенсивним розвитком і поширенням технологій, які дозволяють за допомогою персонального комп'ютера інтегрувати, обробляти і синхронно відтворювати різноманітні типи сигналів (так звані *мультимедійні технології),* питання захисту інформації, представленої у цифровому форматі, є надзвичайно актуальними. Переваги представлення і передавання саме цифрових даних (простота відновлення, висока потенційна завадостійкість, перспективи використання універсальних апаратних і програмних рішень) можуть бути перекреслені з тією ж легкістю, з якою можливі їх викрадення і модифікація. Тому в усьому світі давно назрілим є питання розробки методів і заходів захисту інформації організаційного, методологічного і технічного характеру, основними серед яких є методи криптографії і стеганографії.

Криптографічний (з грецької *χρυπτός* — «таємний», *γράφω* — «пишу») захист інформації (система зміни останньої з метою зробити її незрозумілою для непосвячених, приховання змісту повідомлень за рахунок їх шифрування) не знімає зазначену вище проблему повністю, оскільки наявність шифрованого повідомлення сама по собі привертає увагу і зловмисник, заволодівши, наприклад, захищеним криптографічно файлом, маючи підозри про розміщення в ньому певної секретної інформації і за наявності належної зацікавленості цілком здатен скористатися наявним у його розпорядженні обчислювальним ресурсом для дешифрування даних.

Приховання ж самого факту існування секретних даних при їх передаванні, зберіганні чи обробці є задачею *стеганографії* (з грецької *στεγανός* — «прихований») — науки, що вивчає способи і методи приховання конфіденційних відомостей. Задача видобування інформації при цьому відступає на другий план і в більшості випадків розв'язується стандартними криптографічними методами. Інакше кажучи, під приховання існування розуміється не лише унеможлив-

лення виявлення в перехопленому повідомленні наявності іншого (прихованого) повідомлення, але й взагалі зробити неможливим викликання підозр стосовно цього, оскільки в останньому випадку проблема інформаційної безпеки повертається до стійкості криптографічного коду. Таким чином, займаючи свою нішу в забезпеченні інформаційної безпеки, стеганографія не замінює, а, скоріше, доповнює криптографію [1]. Процедура стеганографічного захисту може здійснюватися найрізноманітнішими способами, загальною рисою яких є те, що приховане повідомлення вбудовується в деякий не привабліюючий увагу об'єкт (контейнер), який згодом відкрито транспортується (надсилається) адресатові.

Історично напрямок стеганографічного приховання інформації був першим [2], але згодом з багатьох причин він був витіснений криптографією. Інтерес до стеганографії відродився наприкінці XX ст. і був пов'язаний з масовим розповсюдженням технологій мультимедіа (що є цілком закономірним, з огляду на зазначені вище проблеми, пов'язані з захистом інформації). Не менш важливою стала і поява нових способів здійснення інформаційного обміну, що в сукупності з першим фактором надало нового імпульсу розвиткові та удосконаленню стеганографії, сприяло виникненню нових стеганографічних методів, в основу яких було закладено особливості представлення інформації в комп'ютерних файлах, обчислювальних мережах і т. п. Це, у свою чергу, дає можливість казати про існування окремого напрямку у сфері захисту інформації — *комп'ютерної стеганографії* (КС) [3–5, 19].

З 1996 р. проводяться міжнародні симпозіуми, присвячені проблемам приховання даних (*İnformation Workshop on İnformation Hiding*). Перша конференція, присвячена стеганографії, відбулася у липні 2002 р. На сьогодні стеганографія вже є наукою, яка продовжує швидко і динамічно розвиватися, використовуючи при цьому методи і досягнення криптографії, цифрової обробки сигналів, теорії зв'язку та інформації.

Приховане передавання даних (так звана *класична стеганографія*) є не єдиною сферою застосування КС. Методи стеганографії дозволяють успішно вирішувати задачі завадостійкої автентифікації, захисту інформації від несанкціонованого копіювання, відстеження шляхів поширення інформації мережами зв'язку, пошуку інформації в мультимедійних базах даних тощо. Усі ці обставини дозволяють в межах традиційно існуючих інформаційних потоків чи інформаційного середовища вирішувати і певні важливі питання захисту інформації низки прикладних галузей.

Існують два ключових напрямки використання КС: пов'язаний з цифровою обробкою сигналів (ЦОС) і не пов'язаний. У першому випадку секретні повідомлення вбудовуються у цифрові дані, які, як правило, мають аналогову природу свого походження (мова, зображення, аудіо- і відеозаписи) [1, 3–5]. У другому — конфіденційна інформація розміщується в заголовках файлів чи пакетів даних. Але цей напрямок не знайшов широкого застосування через відносну легкість розкриття і/або знищення прихованої інформації. Переважна більшість поточних досліджень в галузі стеганографії так або інакше пов'язана са́ме з ЦОС. Що, у свою чергу, дозволяє вже говорити про *цифрову стеганографію* (ЦС) [5, 19].

Можна виділити щонайменше дві причини популярності в наш час досліджень в галузі стеганографії: обмеження на використання криптографічних засобів в низці країн світу і поява проблеми захисту прав власності на інформацію, представлену у цифровому вигляді.

Перша причина спричинила велику кількість досліджень у дусі класичної стеганографії (тобто приховання власне факту здійснення передавання), друга — не менш чисельні роботи в галузі так званих цифрових водяних знаків (ЦВЗ) — спеціальних міток, приховано вбудовуваних до різноманітного мультимедійного контенту з метою можливості контролювання його використання.

Приховання інформації лише завдяки факту невідомості зловмиснику методу або методів, закладених до основи приховання, на сьогоднішній день є малоефективним. Ще у 1883 р. фламандський криптограф Оґюст Керкгоффс *(A. Kerckhoffs)* писав про те, що система захисту інформації повинна виконувати покладені на неї функції навіть за повної поінформованості супротивника про її структуру і алгоритми функціонування [6]. Уся секретність системи захисту передаваних повідомлень має міститися лише в ключі — фрагменті інформації, що є попередньо (як правило) розділеним між адресатами. Незважаючи на те, що цей принцип відомий вже більше 100 років, і досі зустрічаються розробки, що ними зневажають. Очевидно, що вони можуть застосовуватися лише з навчальною метою.

В основі багатьох підходів до вирішення задач стеганографії лежить загальна з криптографією методична база, яку заклав ще всередині минулого століття Клод Шеннон *(C. E. Shannon)* [45, 60]. Але й дотепер теоретичні основи стеганографії є недостатньо висвітленими у сучасній літературі.

Беручі до уваги вищесказане, можна зробити висновок, що на сьогодні існує актуальна науково-технічна проблема удосконалення алгоритмів і методів проведення стеганографічного приховання конфіденційних даних або захисту авторських прав на певну

інформацію мультимедійного типу. На сьогодні абсолютно не бракує стеганографічних програм як початкового, так і професійного рівня (*S-Tools*, *Steganos Security Suite*, *bmpPacker* та ін.). Але захищеність їх коду (особливо це стосується програм професійного рівня) не дозволяє простежити методи, закладені в основу алгоритмів їх дії. Викладені ж на *İnternet*-ресурсах численні тексти програм, через свою низьку інформативність для непрограмістів, мало чим зараджують, оскільки їх компіляція має своїм результатом вже виконувану програму з вкрай важко простежуваним алгоритмом дії, оскільки видає вже готовий результат — заповнений стеганоконтейнер, — заздалегідь встановити достатність рівня прихованості конфіденційної інформації в якому практично не можливо. Отже, є цілком очевидною нестача са́ме програм навчального (початкового) рівня, які б крок за кроком наочно демонстрували весь процес стеганографічного перетворення, що можна було б використати в учбовому процесі при підготовці фахівців у сфері захисту мультимедійного контенту в сучасних телекомунікаційних системах і мережах.

Стан порушеного питання у сфері стеганографії характеризується наступними основними досягненнями. Питання стеганографічного приховання секретних повідомлень, включно з побудовою ефективних алгоритмів приховання, свого часу розглядали у своїх роботах Ґуставус Сіммонс *(G. J. Simmons)*, Джесіка Фрідріх *(J. Fridrich)*, Рос Андерсон *(R. J. Anderson)*, Даніель Ґрул *(D. Gruhl)*, Норішіґе Морімото *(N. Morimoto)*, Крістіан Кешін *(C. Cachin)*, Іоаніс Пітас *(İ. Pitas)* та ін. [7–9, 13–16]. Результати досліджень стеганографічних алгоритмів на стійкість приводять у своїх працях *J. Fridrich*, Річард Попа *(R. Popa)*, Ніл Джонсон *(N. F. Johnson)*, Сушіль Джаджодіа *(S. Jajodia)*, Святослав Волошиновський *(S. Voloshynovskiy)* та ін. [9, 17, 18, 20, 40, 41]. Також необхідно відзначити праці авторів Біргіт Фіцманн *(B. Pfitzmann)*, Брюс Шнаєр *(B. Schneier)* і Скотт Крейвер *(S. Craver)* з питань узгодження термінології та формування основних стеганографічних протоколів [10–12].

Тривалий час у вітчизняній літературі і літературі країн СНД стеганографії було присвячено лише декілька оглядових журнальних статей [1, 4, 22–24, 48]. Крім того, заслуговують на увагу роботи [3] під авторством Володимира Хорошка, Олексія Азарова, Михайла Шелеста і Юрія Яремчука, а також [5] під авторством Вадима Грибуніна, Ігоря Окова та Ігоря Турінцева, заслугою яких є чи не перша спроба системного викладення стеганографічних методів, узагальнення найостанніших результатів досліджень у сфері комп'ютерної стеганографії. Вже згодом з'явилися більш вузькоспеціалізовані видання на зразок [109–111,123].

У 2006 р. вийшла друком і монографія [112] Георгія Конаховича і Олександра Пузиренка, метою якої було викладення теоретичних і, що не менш важливо в освітніх цілях, практичних основ комп'ютерної стеганографії, для чого були розглянуті особливості і перспективи використання в цілях стеганографічного захисту інформації вельми наочної і доступної для розуміння пересічними користувачами системи символьної математики *Mathcad*. Книга, що її ви наразі тримаєте у своїх руках, є другим, дещо переробленим і більш розгорнутим у плані стеганографічного аналізу виданням.

Проведено аналіз спеціалізованих літературних джерел та ресурсів мережі *Internet* щодо перспективних напрямків, за якими можливе використання стеганографії як інструменту захисту інформації в автоматизованих системах обробки даних. Шляхом дослідження відомих публікацій вітчизняних і закордонних авторів здійснено системне викладення проблем надійності і стійкості довільної стеганографічної системи по відношенню до видів здійснюваних на неї атак, а також оцінки пропускної здатності каналу прихованого обміну даними, яким, по суті, і є стеганографічна система. Наведено результати існуючих інформаційно-теоретичних досліджень проблеми інформаційного приховання у випадку активної протидії порушника.

Здійснено системне викладення відомих стеганографічних методів, спрямованих на приховання конфіденційних даних у комп'ютерних файлах графічного, звукового і текстового форматів.

Наведено приклади програмних комплексів для демонстрації принципів, закладених в основу методів стеганографічного приховання інформації у просторовій (часовій) або частотній областях використовуваного мультимедійного контейнера.

Використання під час комп'ютерного моделювання універсальної математичної системи *Mathcad* дозволяє використовувати потужні засоби реалізації чисельних методів розрахунку і математичного моделювання у поєднанні з можливістю виконання операцій символьної математики [25, 26]. Сторони, що здійснюють прихований обмін даними, практично позбавляються необхідності у програмуванні власне розв'язку задач, на них лише покладається коректний опис алгоритму розв'язку на вхідній мові *Mathcad*, що є мовою дуже високого рівня. Зазначене є суттєвою перевагою у порівнянні з існуючими на сьогодні додатками, написаними за допомогою вузькоспеціалізованих мов програмування на зразок *C/C++*, *Java* тощо. Останні, хоча і відрізняються більш високим рівнем гнучкості з точки зору можливостей реалізації тих або інших методів стеганографії, проте характеризуються незрівнянно тривалішим внесенням змін до вже написаної програми і наступної її компіляції. Час, затрачуваний на

внесення модифікацій, стає особливо важливим у випадку багатоетапних досліджень, що мають місце при використанні програми в навчальному процесі.

Завдяки своїй наочності та можливості швидкого проведення модифікацій програмних модулів, розроблені комплекси відповідають вимогам, що ставляться до програм, використовуваним у навчальних цілях. Підхід поєднання теоретичного викладення матеріалу з демонстрацією його практичного використання дозволяє позбавитися абстрактності формулювань, прийнятої у спеціалізованій і довідковій літературі з інформаційної безпеки, і сприяє розвитку у студентів здорового інтересу до практичних аспектів вирішення науково-технічних задач із захисту інформації. Книга може використовуватися в якості довідникового посібника з питань комп'ютерної стеганографії при використанні сучасних комп'ютерно-математичних систем.

Також одним з основних завдань даної книги є демонстрація ключових принципів, закладених в основу поширених на сьогодні методів стеганографічної обробки мультимедійних даних з можливістю проведення стеганоаналізу.

Книгу призначено для фахівців, які працюють у сфері захисту інформації і зацікавлені в ефективному використанні можливостей сучасних обчислювальних систем, а також для студентів і викладачів ВНЗ, які навчаються чи спеціалізуються у сфері інформаційної безпеки в телекомунікаційних системах і мережах.